

**ՀԵՏՆՈՐՀՐԴԱՑԻՆ ՏՐԱՆՍՖՈՐՄԱՑԻԱ
DOI: 10.19266/1829-4286-2023-01-103-126**

**Եվրոպական ինտեգրման աշխարհաքաղաքական
մարտահրավերները հետխորհրդային տարածքում.
Հայաստան, Վրաստան և Ուկրաինա**

ԱՆԱՀԻՏ ԲԱԲՍՅԱՆ

Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարան

Հոդվածում ուսումնասիրվում են եվրոպական ինտեգրման աշխարհաքաղաքական մարտահրավերները հետխորհրդային տարածքում, մասնավորապես Հայաստանի, Վրաստանի և Ուկրաինայի դեպքերը: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել արտաքին դերակատարների, հատկապես նոր աշխարհակարգի ձևավորման մրցակցությունում ներգրավված հիմնական պետությունների ազդեցությանն այդ երեք երկրներում կատարվող իրադարձությունների վրա, ինչպես նաև ազդեցությունը եվրաինտեգրման գործընթացի վրա: ԵՄ Արևելյան գործընկերության ծրագրում ընդգրկված երեք պետությունների առջև ծառայած մարտահրավերների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ թեև այդ երկրները դիտարկվում են որպես եվրոպական ինտեգրում իրականացնող պետություններ, սակայն դրանց ուղիները եվրոպական ինտեգրման միանգամայն տարբերվող դեպքեր են, գտնվում են ինտեգրման ճանապարհի տարբեր փուլերում և մակարդակներում, զարգացումները կախված են միանգամայն տարբեր գործոններից ու կարող են հանգեցնել միանգամայն տարբեր արդյունքների: Դիտարկվող մարտահրավերներն ազդում են ոչ միայն այդ երկրների ընթացքի վրա, այլև այդ շրջանում ԵՄ գործունեության բնույթի վրա՝ այն արժեքային հիմքից շեղելով դեպի շահերով պայմանավորված որոշումներ:

Բանալի բառեր

Եվրոպական ինտեգրում, Հայաստան, Ուկրաինա, Վրաստան, աշխարհաքաղաքական մարտահրավերներ

Նախաբան

Խորհրդային միության փլուզումը հետխորհրդային տարածքի նորանկախ պետություններին տվեց ոչ միայն զարգացման

հնարավորություններ, այլև առաջադրեց լուրջ մարտահրավերներ՝ ի դեմս պետության կառուցման ու կայացման բարդ խնդիրների: Եվրոպական ինտեգրման գործընթացների ակտիվացումը, հետխորհրդային տարածքում նոր ինտեգրման կառույցների ի հայտ գալը կարող էին դառնալ այդ խնդիրների լուծման այլընտրանքային հնարավորություններ: Դեռևս հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի սկզբնական շրջանում որոշ նորանկախ պետություններ, մասնավորապես, Հայաստանը, Վրաստանը և Ուկրաինան, փորձում էին առաջ շարժվել ինտեգրման հնարավորությունների համադրման (բազմավեկտոր) քաղաքականությամբ: Մի կողմից եվրոպական կառույցներն ավելի նախընտրելի էին՝ որպես կայացած ինտեգրման միջավայրեր, որոնք ձևավորվող պետությունների համար ունեին նաև քաղաքակրթական գրավչություն: Միաժամանակ, հնարավոր չէր նաև հաշվի չառնել հետխորհրդային տարածքի հետ կապերի կտրուկ խզման լուրջ հետևանքները: Սակայն այդ երկու միջավայրերի արժեքների և շահերի էական տարբերությունները ժամանակի ընթացքում ավելի ու ավելի էին նվազեցնում համադրման հնարավորությունները, ինչի հետևանքով համադրումն աստիճանաբար փոխարինվում էր միավեկտոր քաղաքականությամբ: 2004թ. Եվրամիության (ԵՄ) ամենամեծ ընդլայնումից հետո ակնհայտ դարձավ, որ Ուկրաինան, Վրաստանն ու Մոլդովան վճռականորեն ընտրել են եվրոպական ինտեգրումը՝ փաստորեն մերժելով եվրասիական ինտեգրումը: Հայաստանը մնաց միակ հետխորհրդային պետությունը, որը փորձում էր պահպանել համադրման քաղաքականությունը, թեև ժամանակ առ ժամանակ բախվում է եվրոպական և եվրասիական ինտեգրումների հակոտնյա մարտահրավերներին, ինչպես նաև առավել չափով կրում այդ երկու ինտեգրման միջավայրերի արժեքների և շահերի բախման հետևանքները: Մարտահրավերներն այլ բնույթ ունեին Վրաստանի և Ուկրաինայի դեպքերում: Միավեկտոր արտաքին քաղաքականության ձգտումը՝ դեպի եվրոպական ինտեգրում, այդ երկրների համար դարձավ կոշտ հակամարտությունների խթան՝ հանգեցնելով լուրջ կորուստների ու դժվարությունների, սակայն դեռևս չտեսնելով նպատակակետին տանող ուղին: Այսօր, երբ թևակոխել է աշխարհաքաղաքական

մրցակցության կոշտ փուլը, միայն Հայաստանն է ինչ-որ չափով պահպանել համադրման քաղաքականությունը, թեև վերջին մի քանի տարիներին ակնհայտ է Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների արդյունավետության որակական անկումը: Այդ ընթացքում Հայաստանը ևս կրել է ահռելի կորուստներ՝ առանց օգուտների հեռանկարի: Բազմաթիվ անորոշությունների առկայությունը և ընտրված ուղիների ոչ միանշանակ հնարավոր ելքերը արդիականություն են հաղորդում այդ երեք երկրների ընտրած ինտեգրման ուղիների համեմատական վերլուծությանը և կարող են հնարավորություն տալ մեծացնել այդ ուղիների ճշգրտման ուղղությամբ հնարավոր քայլերի հավանական արդյունավետության գնահատման հավաստիությունը:

Արժեքների և շահերի բախումը եվրոպական ինտեգրման միջավայրում

ԽՍՀՄ փլուզումը թելադրում էր նոր արժեքային համակարգի ձևավորում, նոր ինքնանույնացում՝ ներքին (ինքնության արդիականացում ու ամրապնդում) և արտաքին (միջազգային ինտեգրում) չափումներում, ընդ որում այդ երկու գործընթացները՝ ինքնության արդիականացումն ու ինտեգրումը, փոխկապակցված գործընթացներ են, որոնց հիմքում արժեքներ են¹: Հետևաբար, երկու գործընթացների արդյունավետությունն ապահովելու համար պահանջվում է դրանց օպտիմալ համադրում: Իրավիճակն էլ ավելի է բարդացնում այն հանգամանքը, որ ծայրահեղ լարված աշխարհաքաղաքական մրցակցությունում շահերի առաջնորումը արժեքների ու սկզբունքների հաշվին բացահայտ դրսևորումներ է ստանում անգամ Եվրամիության գործունեության մեջ, որի հաջողությունը հիմնված է եղել արժեքների գերակայության վրա: Այդ հանգամանքը չափզանց բարդացնում է վերոհիշյալ երեք պետությունների գործը արտաքին հարաբերություններում, որտեղ

¹Թորոսյան Տ., Հասարակական համակարգի հետխորհրդային տրանսֆորմացիա, ՀՀ ԳԱԱ Գիտություն, Երևան, 2006, էջ 180:

փորձի ու համապատասխան գիտելիքների պակասը կարող է հանգեցնել անուղղելի սխալների:

Քաղաքակրթական և արժեքային գործոնները զարգացումների վրա մեծ ազդեցություն են ունեցել դեռևս հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրորդ՝ արժեքային համակարգի հիման վրա ուղիների տարամիտման փուլում: Այդ գործընթացում գտնվող արևմտյան քաղաքակրթությանը պատկանող բայթյան երկրներն ընտրեցին եվրոպական ինտեգրման ճանապարհն ու, ի վերջո, անդամակցեցին Եվրամիությանը, իսլամական քաղաքակրթությանը պատկանող երկրներն ընտրեցին կոշտ ավտորիտար, իսկ որոշ դեպքերում՝ ամբողջատիրական վարչակարգեր, իսկ այն երկրները, որոնք պատկանում էին կամ մի քանի դար գտնվում էին ուղղափառ քաղաքակրթության միջավայրում, հայտնվեցին երկրորդ՝ սպասման, խմբում և կանգնեցին դժվար քաղաքակրթական ընտրության առաջ²: Այդ խմբի երկրների թվին են դասվում Հայաստանը, Վրաստանը, Ուկրաինան, Մոլդովան: Այս շարքից կարելի է առանձնացնել Մոլդովան, որի թե աշխարհագրական դիրքը, թե սահմանակցությունն էթնիկ ընդհանրություն ունեցող ԵՄ անդամ Ռումինիայի հետ մտցնում են էական տարբերություններ, որոնց ազդեցությունը հետագա զարգացումների վրա կարող է լինել վճռական: Այդ պատճառով դիտարկվող խնդիրը կքննարկվի մյուս երեք երկրների՝ Հայաստանի, Վրաստանի և Ուկրաինայի համար: Այդ երկրները դասվեցին հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրորդ՝ սպասման խմբում, ի վերջո պետք է կատարեին իրենց ընտրությունը, քանի որ նոր աշխարհակարգի ձևավորման պայքարի ավարտին հնարավոր չէր չափազանց բարդ, միուցե և անհնարին կլինեք համադրման ուղին շարունակելը: Պատահական չէ, որ հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երրորդ՝ աշխարհաքաղաքական գործոնի գերիշխանության, փուլը դիտարկվում է միայն սպասման խմբի երկրների համար³: Ակնհայտ է, որ այդ երկրների համար եվրոպական ինտեգրումը հարկ է

²Թորոյան Տ., Սուքիասյան Հ., Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երեք փուլերը, երեք խմբերը և երեք հարացույցները, *Հայկական քաղաքագիտական հանդես*, 1 (1), 2014, էջ 29:

³Նույն տեղում, էջ 32:

դիտարկել երկու չափումներով՝ ինտեգրում Եվրոպայի խորհրդի (ԵԽ) շրջանակներում և ինտեգրում ԵՄ շրջանակներում:

ԵՄ հիմնարար արժեքները՝ մարդու իրավունքներ, ժողովրդավարություն, օրենքի գերակայություն, հավասարաչափ պարտադիր են բոլոր անդամ պետությունների համար⁴ և անդամ պետությունների ստանձնած հանձնառությունների և պարտավորությունների կատարումը վերահսկում է խորհրդարանական վեհաժողովի Դիտարկման հանձնաժողովը: Միևնույն ժամանակ Եվրոպայի խորհուրդը, չնայած իր համեմատաբար մեծ կազմակերպական կառուցվածքին, ունի թույլ քաղաքական ազդեցություն: Դա պայմանավորված է նրանով, որ այս դասական միջկառավարական ինստիտուտը իրական մեխանիզմներ չունի անդամ պետություններին որոշումներ պարտադրելու համար անդամ պետությունը կարող է այս կամ այն պատրվակով խուսափել կատարումից՝ առանց իրենց կարծիքով էական կորուստների: Միաժամանակ, որոշ շահագրգռված խմբեր համագործակցում են միմյանց հետ՝ ամրապնդելու իրենց դիրքերը քաղաքական գործընթացներում՝ ձգտելով ակտիվ մասնակցություն ունենալ խորհրդի որոշումների կայացման գործընթացում:⁵ Ավելին, Եվրամիության կտրուկ ակտիվացումը աշխարհաքաղաքական գործընթացներում նվազեցրեց ԵՄ ազդեցությունը եվրաինտեգրման հետ կապված: Վրաստանը և Ուկրաինան, որ այնքան էլ ակտիվ չէին անդամակցության ժամանակ ստանձնած պրտավորությունների ու հանձնառությունների կատարման առումով, 2004 թվականից գրեթե չեն զբաղվում այդ հարցով, քանի որ Եվրամիության անդամության թեկնածու երկրի կարգավիճակ ստանալու կապակցությամբ դադարեցվեց Թուրքիայի նկատմամբ մշտադիտարկման գործընթացը: Ակնհայտ է, որ այն բանից հետո, երբ աշխարհաքաղաքական նկատառումներով 2023թ. Մոլդովային և Ուկրաինային շնորհվեց թեկնածու երկրի կարգավիճակ և ավելի ուշ նույն խոստացվեց Վրաստանին, կարելի

⁴Council of Europe, White Paper on Intercultural Dialogue, Living Together As Equals in Dignity, Strasbourg, 2008, p. 19.

⁵**Trommer S., Chari R.**, The Council of Europe: Interest Groups and Ideological Missions?, *West European Politics*, 29 (4), 2006, p. 683.

է չկասկածել, որ այդ երեք երկրները համարելու են իրենց նկատմամբ մշտադիտարկման գործոնթացն ավարտված:

Հայաստանի և Ադրբեջանի պարագայում հատկանշական է Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի նկատմամբ ԵՄ վերաբերմունքը:

2020թ. սեպտեմբերի 27-ի ադրբեջանական ռազմական ագրեսիային ԵՄ առաջին արձագանքը համարժեք էր՝ կոչ էր անում դադարեցնել ռազմական գործողություններ և աջակցություն հայտնում ԵԱՀԿ Մինսկի խմբին, որպեսզի այդ շրջանակներում հակամարտությունը լուծվի խաղաղ ճանապարհով:⁶ Ավելին, ԵՄ-ին անդամակցելիս Հայաստանը և Ադրբեջանը պարտավորվել էին հետամուտ լինել հակամարտության միայն խաղաղ ճանապարհով կարգավորմանը, միջազգային և ներքին հակասությունները կարգավորել խաղաղ միջոցներով ու միջազգային իրավունքի սկզբունքներին համաձայն (պարտավորություն, որը պարտադիր է Եվրոպայի խորհրդի բոլոր անդամ պետությունների համար)՝ վճռականորեն մերժելով հարևանների նկատմամբ ուժի սպառնալիքի որևէ դրսևորում:⁷ Ինչպես 2020թ. ադրբեջանաթուրքական ռազմական ագրեսիայի ընթացքում այն կազմակերպող ԵՄ անդամ երկրները՝ Ադրբեջանն ու Թուրքիան, այնպես էլ 2023թ. սեպտեմբերի Լեռնային Ղարաբաղի ողջ բնակչության նկատմամբ էթնիկ գտումներ իրականացրած Ադրբեջանը համարժեք արձագանք չստացան: Թեև պետք է արձանագրել, որ Հայաստանի ներկայացուցիչները դրա համար անհրաժեշտ նախաձեռնություն չցուցաբերեցին:

Հարկ է նշել, որ եվրաինտեգրման առաջատար կառույցի՝ ԵՄ-ի արձագանքը ևս սկզբնական շրջանում միանգամայն համարժեք էր 2020թ. ռազմական ագրեսիային⁸, սակայն 2021թ. երկրորդ կեսից սկսված զարգացումներում Բրյուսելի դիրքորոշումը հակասում էր

⁶Council of Europe, Nagorno-Karabakh: Secretary General calls for immediate end to hostilities, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/nagorno-karabakh-secretary-general-calls-for-immediate-end-to-hostilities>, (28.05.23).

⁷PACE Resolution 1416 (2005), The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17289&lang=en>, (28.05.23).

⁸

որդեգրած հիմնարար արժեքներին և, իրենց ձևակերպմամբ, բխում էր շահերից:

ԵՄ գործունեության մեջ աշխարհաքաղաքական գործոնի ազդեցության մեծացումը և արժեքների հիման վրա դրա կառուցման միտումներն առավել պարզ երևում են երկու գործընթացների զարգացումները քննարկելիս՝ էներգետիկ պաշարների ներկրման ուղիների և արտահանման աղբյուրների բազմազանեցման ու դեպի արևելք ընդլայնման ծրագրերի մշակում և իրականացում:

Եթե անցած դարի 90-ականներին ԵՄ-ի ֆինանսավորած «ՏՐԱՍԵԿԱ» և «ԻՆՈԳԵՅԹ» ծրագրերը հիմնականում տեխնիկական աջակցություն տրամադրելու ուղղվածություն ունեին և աշխարհաքաղաքական բաղադրիչն ընդգծված չէր, ապա «մեծ ընդլայնումից» հետո իրականացվող ծրագրերում այն ակնհայտորեն դառնում էր ավելի ու ավելի գերիշխող աշխարհաքաղաքական մրցակցության ինտենսիվության դինամիկային զուգահեռ: Դա հատկապես ընդգծվեց Արևելյան գործընկերություն ծրագրում՝ որտեղ որպես առանձին բաղադրիչ ներկայացված է էներգետիկան: Թեև ծրագրի անդամ երկրների միջև առկա խնդիրները լուրջ խոչընդոտ են այդ շրջանակում իրականացվող քայլերի համար: Այս երկրների իշխանություններն ունեն ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ իրենց «յուրահատուկ» պատկերացումները, տարածաշրջանային խնդիրների լուծման տարբեր մոտեցումներ: Բավական սահմանափակ են տնտեսական համագործակցության հնարավորությունները, քանի որ նրանց միջև առկա առևտրատնտեսական կապերն այժմ չեն ընկնում խորությամբ և բազմակողմանիությամբ: Էներգետիկ համագործակցության հեռանկարներն էլ հստակ չեն, ինչպես գործող, այնպես էլ քննարկման փուլում գտնվող խողովակաշարերը և տարանցման ուղիները չեն ընդգրկում բոլոր մասնակից երկրներին⁹: Առավել ցցուն էր այն հանգամանքը, որ եթե վեց երկրներից չորսին հնարավոր է խմբավորել ըստ ժողովրդավարացման արժեքների, ապա Բելառուսն ու Ադրբեջանը ոչ մի կերպ

⁹Աբրահամյան Լ., Զոհրաբյան Է., Տետեյան Ա., Արևելյան գործընկերություն նախաձեռնությունը և Հարավային Կովկասի պետությունները, *Հրաբեր հասարակական գիտություններ*, 2016, 3 (648), էջ 38:

չեն տեղավորվում այդ հարթությունում: Դրա գազաթնակետը կարելի է համարել «Հարավային գազային միջանցք» ծրագրի ստեղծումը: ԵՄ էներգետիկ անվտանգության քաղաքականության հարավային չափման համատեքստում Հարավային Կովկասը ձեռք է բերում ինքնուրույն նշանակություն, իսկ, մասնավորապես, «Հարավային գազային միջանցք»-ը սնուցող Ադրբեջանը՝ «ռազմավարական կարևորություն»՝ դառնալով տարածաշրջանում ԵՄ ռազմավարական էներգետիկ գործընկերը¹⁰: Եթե նման «գաղափարներով» Մ. Բրայզայի ոգևոտությունն արտառոց չէ՝ որպես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի ամերիկացի նախկին համանախագահ նրա արկածախնդիր և սադրիչ գործունեության բնական շարունակություն, ապա Եվրոպական պաշտոնյաների «դարակազմիկ» հայտարարությունները հնարավոր է բացատրել միայն տգիտության համատարած դրսևորումների հետ անձնական խիստ շահագրգռվածության համադրումով: Ընդ որում, տարաշխարհիկ աշխարհաքաղաքական սխեմաների կառուցման հարցում ԵՄ բարձրաստիճան պաշտոնյաներն այնքան են ոգևորվում, որ կորցնում են ողջամտությունն ու տրամաբանությունը՝ «չնկատելով» անգամ պարզ ճշմարտությունները: ԵՄ-ն ու Ադրբեջանը 2022թ. հուլիսի 18-ին ստորագրել են կասպյան էներգակիրների ներմուծումը Եվրոպա կրկնապատկելու մասին հուշագիր, ըստ որի մինչև 2027 թվականը Հարավային գազային միջանցքի թողունակությունը կրկնապատկվելու է՝ տարեկան առնվազն 20 միլիարդ խորանարդ մետր ԵՄ մատակարարելու համար: Եվրոպական հանձնաժողովի նախագահ Ֆոն դեր Լեյենն ասել է. «Այսօր փոխըմբռնման այս նոր հուշագրով մենք և Ադրբեջանը նոր գլուխ ենք բացում էներգետիկ համագործակցության համար: Ադրբեջանը կարևոր գործընկեր է ռուսական հանածո վառելիքից հեռանալու մեր ջանքերի համար: Մենք ոչ միայն ձգտում ենք ամրապնդել մեր գոյություն ունեցող գործընկերությունը, որը երաշխավորվում է Հարավային գազային միջանցքի միջոցով՝ ԵՄ-ին գազի կայուն և հուսալի մատակարարում իրականացնելով: Մենք նաև երկարաժամկետ գործընկերության հիմք ենք դնում էներգաարդյունավետության և մաքուր էներգիայի համար,

¹⁰ **Bryza M.**, A Tale of Two Pipelines: Why TAP has Won the Day, *International Centre for Defence and Security*, 2013, p. 3.

քանի որ երկուսս էլ հետապնդում ենք Փարիզի համաձայնագրի նպատակները: Սակայն էներգետիկան միայն այն ոլորտներից մեկն է, որտեղ մենք կարող ենք ընդլայնել մեր համագործակցությունը Ադրբեջանի հետ, և ես անհամբեր սպասում եմ մեր հարաբերությունների ողջ ներուժն օգտագործելուն»¹¹: Ինչպես ամրագրված է ԵՄ էներգետիկ անվտանգության ռազմավարության մեջ, էներգետիկ անկախության ապահովումը ԵՄ-ի համար առաջնահերթություն է և ադրբեջանականը դիտարկվում է այլընտրանք ռուսական գազին¹², ինչն էլ հետին պլան է մղում արժեքները՝ հիմնվելով էներգետիկ շահի վրա: Բայց արդյո՞ք Ադրբեջանն ունի այդքան պաշարներ և կարո՞ղ է արդյոք ադրբեջանական գազը դառնալ այլընտրանք ռուսական գազին: Մեփականատերերի խոստովանությամբ, Շահ Դենիզ հանքավայրը չունի անգամ մինչև 10 միլիարդ խորանարդ մետր գազ ավելացնելու հնարավորություն՝ լրացուցիչ գազի բացակայության պատճառով, և ամենայն հավանականությամբ մի քանի տարի անց «Հարավային գազային միջանցք» նախագիծը կդադարեցվի, ինչպես դա եղավ «Նաբբուկո» նախագծի դեպքում հենց այդ պատճառով¹³: Առավել ևս, որ անգամ 20 միլիարդ խորանարդ մետր գազ ԵՄ առաքելու դեպքում այն կկազմի պահանջարկի միայն 2 տոկոսը, երբ ռուսական գազն ապահովում էր դրա գրեթե կեսը: Ընդ որում, հուն այդ կեղծ գաղափարների ԵՄ պաշտոնյաները աչք են փակում եվրոպական հիմնական արժեքների նկատմամբ Ադրբեջանի ընդգծված քամահրական վերաբերունքի վրա: Եվրոպական արժեքների ստորադասումը կասկածելի շահերին ԵՄ-ն նախընտրեց նաև ռուս-ուկրաինական պատերազմի առնչությամբ: Այս պատերազմը

¹¹European Commission, EU and Azerbaijan enhance bilateral relations, including energy cooperation,

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_4550 (01.06.23).

¹²Թորոսյան Հ., Անվտանգության ոլորտում ՀՀ-ԵՄ հարաբերությունների խորացման հնարավորության մասին, *21-րդ դար*, 4 (68), 2016, էջ 94:

¹³ Թորոսյան Տ., Նոր աշխարհակարգի ձևավորման ազդեցությունը դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման վրա. ինքնորոշում, թե՞ ցեղասպանություն, *Հայկական քաղաքագիտական հանդես*, 1 (17), 2022, էջ 19:

աննախադեպ էր նրանով, որ ԵՄ-ն մի կողմ դնելով իր որդեգրած արժեքները, ակնհայտորեն սկսեց զինել հակամարտող կողմին՝ օգտագործելով Եվրոպական խաղաղության հիմնադրամի միջոցները Ուկրաինային ռազմական օգնություն ցուցաբերու համար¹⁴:

ՀՀ Եվրոպական ինտեգրման մարտահրավերները

Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի ընթացքում տևական ժամանակ Հայաստանի Հանրապետությունը փորձում էր վարել բազմավեկտոր արտաքին քաղաքականություն՝ անդամակցելով հետխորհրդային տարածքում ձևավորվող միջազգային ինտեգրման կառույցներին, միննույն ժամանակ անդամ լինելով Եվրոպայի խորհրդին ու արդյունավետ համագործակցային հարաբերություն հաստատելով Եվրոպական միության հետ: Այդպիսի փոխլրացնող քաղաքականությունը հնարավորություն էր տալիս Հայաստանին ընդլայնել մանևրելու իր կարողությունը և թույլ չտալ ավելի խորանալ ռուսական ազդեցության ուղեծրում¹⁵: Սակայն ակնհայտ էր, որ այդպիսի քաղաքականությունը չէր կարող անվերջ շարունակվել և նոր աաշխարհակարգի ձևավորման համար մրցակցության լարվածության մեծացմանը զուգահեռ աճում էին մարտահրավերները:

Նախ, 2013թ. ԵՄ-ի հետ Ասոցացման համաձայնագրի ստորագրումից հրաժարումից և Եվրասիական տնտեսական միությանն անդամակցումից հետո, թվում էր, թե կխզվեն ԵՄ-ի հետ հարաբերությունները, բայց Հայաստանը կարևորում էր այդ համագործակցությունն ու պատրաստ էր, արտաքին հարաբերություններում հաստատված նոր իրողությունները հաշվի առնելով, կնքել նոր համաձայնագիր, ինչը իրականացվեց 2017թ. նոյեմբերին՝ Համապար-

¹⁴ **Trenkov-Wermuth C., Zack J.**, Ukraine: The EU's Unprecedented Provision of Lethal Aid is a Good First Step, United States Institute of Peace, October 2022, <https://www.usip.org/publications/2022/10/ukraine-eus-unprecedented-provisionlethal-aid-good-first-step>.

¹⁵ **Terzyan A.**, The Evolution of Armenia's Foreign Policy Identity: The Conception of Identity Driven Paths. *Friends and Foes in Armenian Foreign Policy Discourse, Values and Identity As Sources of Foreign Policy in Armenia and Georgia*, 'UNIVERSAL', p. 153.

փակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի (ՀԸԳՀ) կնքմամբ: Այն ուժի մեջ է մտել 2021թ. մարտի 1-ից և այժմ Հայաստան-ԵՄ հարաբերությունները կարգավորվում են այդ համաձայնագրով: Հատկա-նշանական է, որ ԵՄ-ն մերժեց հայկական կողմի առաջարկած «Բացառության դրույթը», ինչը թույլ կտար Հայաստանին հրաժարվել ՀԸԳՀ-ով ամրագրված պարտավորությունների կատարումից այն ոլորտներում, որոնցում Եվրասիական տնտեսական միությունը կարող է ընդունել նոր դրույթներ¹⁶: Սա նշանակում է, որ ՀԸԳՀ-ի շուրջ բանակցողները հիմնվել են ձախողված ԵՄ-Հայաստան Ասոցացման համաձայնագրի նախագծի տեքստի վրա՝ այն համապատասխանեցնելով ԵՄ-Հայաստան հարաբերությունների նոր ձևաչափին: Բացառության դրույթի մերժումը ԵՄ-ի կողմից կարելի է դիտարկել որպես «զգուշացում» Հայաստանին, որ ՄԵՊԱ-ի իրականացման գործընթացը չպետք է ստորադասվի հայ-ռուսական հարաբերություններին, մասնավորապես ՀՀ-ԵՄ ինտեգրման գործընթացների: Այս հարցում Հայաստանը պետք է ցուցաբերի հետևողականություն, քանի որ ընտրել է «և-և» քաղաքականությունը, ինչն էլ նշանակում է ամեն ջանքի գործադրում երկկողմ հարաբերությունների պահպանման համար՝ և՛ Ռուսաստանի Դաշնության, և՛ Եվրոպական միության հետ: Եվ, ինչպես նշում է Պլամեն Պանտևը. «Փոքր պետություններն են որոշում ինչպես արձագանքել արտաքին մարտահրավերներին ու օգտագործել առկա հնարավորությունները»¹⁷: Բայց չպետք է մոռանալ նաև այն հանգամանքը, որ Հայաստանի արտաքին քաղաքականության վրա մեծապես ազդում է այլ պետությունների աշխարհաքաղաքական ազդեցությունը տարածաշրջանում ու դրա արդյունքում ձևավորված միջավայրը, անվտանգության առջև ծառայած մշտական սպառնալիքները և ազդեցության լծակները ՌԴ-ի կողմից: Եվ կարելի է ասել, որ Հայաստանի արտաքին քաղաքական վարքագիծը իրավիճակային է: Եվրոպական միությունն էլ ընդունելով Հայաստանի ընտրությունը,

¹⁶**Kostanyan H., Giragosian R.**, EU-Armenian Relations: Charting a Fresh Course. *CEPS Research Report*, № 14, 2017, p. 7.

¹⁷**Pantev P.**, The Fluid Nature of Smallness: Regulation of the International System and the Challenges and Opportunities of Small States. *Small States in Europe. Challenges and Opportunities*. Ed. Robert Steinmetz and Anders Wivel. 2010, p. 104.

միաժամանակ հաշվի է առնում Հայաստանի շարունակական ձգտումը խորը երկկողմ կապեր հաստատելուն, փորձում է ճկունություն ցուցաբերել իր քաղաքականությունը պետության ընտրած ուղուն հարմարեցնելու հարցում, որի վառ ապացույցը ՄԵՊԱ-ն է¹⁸: ԵՄ-ն նաև հաշվի է առնում, որ այդ համաձայնագիրը անդամակցության չձգտող պետության հետ է, ի տարբերություն Վրաստանի, Ուկրաինայի և Մոլդովայի, որոնք ցանկանում են անդամակցել ԵՄ-ին, որը Հայաստանի պարագայում հանդես է գալիս որպես արդիականացման գլխավոր գործընկեր¹⁹:

Չպետք է մոռանալ նաև, որ ԵՄ-ի հետագա քաղաքականությունը Հայաստանի նկատմամբ կախված է լինելու ՀՀ կառավարության կողմից բարեփոխումների իրականացման հարցում ունեցած վճռականությունից և կատարման տեմպից, քանի որ ԵՄ երկրները ԱլԳ մասնակիցների նկատմամբ իրենց քաղաքականությունը հաճախ պայմանավորում են բարեփոխումների և փոխադարձաբար ձեռք բերված պայմանավորվածությունների պատշաճ կատարմամբ: Այստեղ էլ կան հակասություններ՝ կապված փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող ոլորտների հետ: Նախ, տնտեսական ոլորտի առնչությամբ համաձայնագրում նշվում է. «Հայաստանի Հանրապետությունը պետք է լրացուցիչ քայլեր ձեռնարկի՝ արդյունավետ գործող շուկայական տնտեսություն զարգացնելու և իր տնտեսական ու ֆինանսական կարգավորումներն ու քաղաքականությունները սույն Համաձայնագրով համաձայնեցված դեպքերում Եվրոպական միության տնտեսական ու ֆինանսական կարգավորումներին ու քաղաքականություններին աստիճանական մոտարկելու ուղղությամբ»: Իսկ ԵԱՀԿ համաձայնագրում նշվում է. «Տնտեսության այլ ոլորտներում անդամ պետությունները պետք է ձգտեն իրականացնել համակարգված կամ համաձայնեցված քաղաքականություն՝ Միության հիմնական սկզբունքներին և

¹⁸ **Delcour L., Ghazaryan N.**, Armenia: A Precarious Navigation between Eurasian Integration and the European Union, *Principled Pragmatism in Practice*, 2021, 19, 161.

¹⁹ **Delcour L., Wolczuk K.**, ‘The EU’s Unexpected “Ideal Neighbour”? The Perplexing Case of Armenia’s Europeanisation’ *Journal of European Integration*, 2015, 37(4), 500.

նպատակներին համապատասխան»: Սա ցույց է տալիս, որ անդամ պետությունները այլ կողմի հետ տնտեսական հարաբերություններ կառուցելիս պետք է հաշվի առնեն ԵԱՏՄ պարտավորությունները: Բացի այդ, ՌԴ-ն համարվում է Հայաստանի հիմնական տնտեսական գործընկերը նաև էներգակիրների մատակարարումների առումով²⁰:

Մյուս, թերևս ամենակարևոր խնդիրը անվտանգության մարտահրավերն է, որն ավանդական Հայաստանին կախվածության մեջ է պահել ՌԴ-ից: Անվտանգության երաշխիքների փնտրտուքն է Հայաստանին ստիպում իր արտաքին քաղաքականությունը դարձնել իրավիճակային: Եթե մյուս մարտահրավերների դեպքում Հայաստանը կաշկանդվում է մեկ առանձին ոլորտում, ապա այս դեպքում անվտանգությունը ազդում է ՀՀ արտաքին քաղաքականության վրա: Անվտանգությունը այն մարտահրավերն է, որը ստիպում է Հայաստանին կախվածության մեջ մնալ Ռուսաստանից: Թեև Հայաստանը փորձում է բազմազանեցնել իր անվտանգության երաշխիքների միջավայրը, այնուամենայնիվ հիմնական երաշխավորը մնում է Ռուսաստանը²¹: Եվ, եթե տնտեսական ու անվտանգային ոլորտները Հայաստանը «զիջել է» Ռուսաստանին, ապա մյուս ոլորտներում՝ ժողովրդավարություն, մարդու իրավունքներ, քաղաքացիական հասարակություն, շրջակա միջավայր և կլիմա, սպառողների շահերի պաշտպանություն, միգրացիա, տեղեկատվական հասարակություն, սոցալիական քաղաքականություն, կրթություն և գիտություն, մշակույթ, առողջապահություն, տարածքային զարգացում և վիճակագրություն, հարաբերությունները զարգացնում է ԵՄ-ի հետ՝ փորձելով հասնել հավասարակշռման ու խուսափել ամբողջությամբ մեկ պետության գերակա ազդեցությունից: Այնուամենայնիվ Հայաստանին նույնիսկ մեկ առանձին ոլորտն է խիստ խոցելի

²⁰ **Markarov A.**, Armenia's Foreign Policy Priorities. Are There Any Major Changes Following the Spring 2018 Political Transformation?, <https://css.ethz.ch/en/services/digital-library/articles/article.html/af3b99c5-d29e-4ace-a7c7-2e5663fe5932>

²¹ **Ghazaryan N., Delcour L.**, From EU Integration Process to the Eurasian Economic Union: The Case of Armenia, Post-Soviet Constitutions and Challenges of Regional Integration, In P. Van Elsuwege, & R. Petrov (Eds.), *Post-Soviet constitutions and challenges of regional integration*. Routledge, 2018, p. 5-6.

դարձնում, առավել ևս անվտանգայինը: Մեծ տերությունները փոքրերի համար դառնում են և՛ հովանավոր, և՛ սպառնալիք, քանի որ նրանց միջև եղած տարբերությունը հանգեցնում է կախվածության և ինչպես նշում է Քրիստոս Քասիմերիսը, ա) հովանավոր մեծ պետությունն ապահովում է հաճախորդ փոքր պետության անվտանգությունը (օրինակ՝ տարածքային ամբողջականությունը)՝ դրա դիմաց հաճախորդից ստանալով այլ ծառայություններ (օրինակ՝ ռազմական օբյեկտներ), բ) հաճախորդ պետությունը կարող է մեծ պահանջներ ներկայացնել իր հովանավորին, բայց մեծ տերությունն ունի սակարկման ավելի մեծ ներուժ, ու թեև գ) նրանց հարաբերությունները հիմնված չեն հարկադրանքի վրա, այդուհանդերձ սպառնալիքի կիրառումը մեծ տերության կողմից չի բացառվում, դ) հաճախորդը չի ձգտի դուրս գալ հովանավորի ազդեցության գոտուց, որպեսզի չգրկվի մեծ տերության տրամադրած «վահանից»²²: Իսկ այդ ամենը ստեղծում է անկայուն հավասարակշռություն, որը կարող է ցանկացած պահի ծածուկվել, ինչպես դա տեղի ունեցավ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի առնչությամբ:

Շարունակաբար հաջորդ կարևոր մարտահրավերը եղել է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը, որը սերտորեն կապված է անվտանգության մարտահրավերի հետ: Մի քանի գործոնների ազդեցությամբ 2020թ., Թուրքիայի անմիջական աջակցությամբ Ադրբեյջանի ռազմական ագրեսիայից հետո ստեղծվեց միանգամայն նոր իրավիճակ: Թուրքիայի աջակցությունն Ադրբեյջանին դրսևորվել է բոլոր հնարավոր միջոցներով՝ ռազմական, քաղաքական, տեղեկատվական, դիվանագիտական և այլն՝ մեկ ազգ, երկու պետություն կարգախոսով, անգամ ներգրավելով Սիրիայից տեղափոխված վարձկան-ահաբեկիչներ²³: 2021թվականի երկրորդ կեսից միանգամայն փոխվեց հակամարտության կարգավորման ձևաչափը՝ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի փոխարեն, որը կարգավորման սխեմայի հիմքում դրել էր միջազգային իրավունքի երեք հիմնական սկզբունքներ՝ այդ թվում ինքնորոշման իրավունքը, այլևս խնդիրը փորձում են լուծել

²² **Kassimeris C**, The foreign policy of small powers. *International Politics*, 2009, 46, 1, 2009, p. 94-95.

²³ **Thomas De Waal**, The Nagorny Karabakh Conflict in Its Fourth Decade, CEPS Working Document No. 2021-02, 2021, p. 5.

Ռուսաստանը, Եվրամիությունը և Միացյալ Նահանգներն առանձին-առանձին՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման խնդիրը փոխարինելով Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև խնդրով: Այդ զարգացումների գագաթնակետը դարձավ Լեռնային Ղարաբաղի ողջ բնակչության դուրս մղումն Արցախից՝ ֆիզիկական ոչնչացման սպառնալիքներով: Այդ երեք միջնորդներից յուրաքանչյուրը փորձում է հայկական կողմի շարունակական զիջումների հիման վրա հասնել այսպես կոչված «խաղաղության պայմանագրի» ստորագրման, ինչը ոչ մի իրական խնդիր չի լուծելու Հայաստանի համար: Հակառակը Ադրբեջանը շարունակում է իր հակահայկական քաղաքականությունը՝ սադրանքներ իրականացնելով ՀՀ ինքնիշխան տարածքում՝ խախտվում են մարդկանց իրավունքները, թիրախավորվում է խաղաղ բնակչությունը, փորձում են հայաթափել սահմանամերձ գյուղերը: Այդ քաղաքականությունը հանգեցնում է մարդկային զոհերի, խաթարում տարածաշրջանային անվտանգությունը և խաղաղությունը, հանգեցնում մարդասիրական աղետների: Թե Ռուսաստանը, թե Եվրամիությունը շահունակում են իրենց սիրախաղերը Ադրբեջանի հետ՝ Հայաստանի հաշվին զիջումների հիման վրա: Եւ-ն այս դեպքում էլ մի կողմ դրեց հակամարտությունների կարգավորման համար սահմանված միջազգային իրավունքի հանրահայտ սկզբունքներն ու ասպարեզ բերելով դրա հետ բացարձակապես ոչ մի կապ չունեցող Ալմաթիի հռչակագիրը ամեն ինչ վերածել է Ադրբեջանի հետ պարզունակ առևտրի՝ անիրական գազային հոսքերի ներգրավման: Հերթական անգամ Հայաստանը ներքաշվեց օտար խաղերի մեջ՝ հանուն դրա զոհաբերելով ամենաթանկը, չչահելով ոչինչ ու բազմապատկելով մարտահրավերները:

Եվրոպական ինտեգրման մարտահրավերները. Վրաստանի դեպքը

«Վարդերի հեղափոխության» հաղթանակը հիմք դարձավ արևմտյան կողմնորոշումով Վրաստանի արդիականացման համար: Հետագայում պարզ դարձավ, որ հեղափոխության նախաձեռնողների հիմնական մասը, այդ թվում նոր իշխանությունը ձևավորած

պաշտոնյաների մեծ մասը Արևմուտքում սովորած անձինք էին²⁴: Արևմուտքն էլ ստանձնեց հեղափոխության հովանավորի դեկալատարությունը՝ մշտապես աջակցելով այն իրականացրած Մասկաշվիլուն: Է. Շևարնադձեի հրաժարականից 10 օր անց, ԱՄՆ պետքարտուղար Քոլին Փաուերը հրապարակային ելույթ ունեցավ, որում քննադատեց Ռուսաստանին և պահանջեց վերջինիս զորքերը դուրս բերել Վրաստանի տարածքից: Այս հայտարարությունից հետո, ԱՄՆ պաշտպանության նախարար Դոնալդ Ռամսֆելդը այցելեց Թբիլիսի՝ ի նշան աջակցության: Պատահական չէ ԱՄՆ-ի հետաքրքրությունը Վրաստանի աշխարհագրական դիրքի՝ Սև և Կասպից ծովերի միջև տեղադրվածության նկատմամբ, որը, մշտապես ազդեցիկ տերությունների հետաքրքրության կենտրոնում է եղել: Խորհրդային միության փլուզումից հետո ԱՄՆ-ն փորձեց ամեն կերպ օգտագործել ընձեռված շանսը՝ տարածաշրջանում Ռուսաստանի ազդեցության թուլացման և իր դերի բարձրացման համար²⁵: 2004թ. Մ. Մասկաշվիլին հրապարակավ հայտարարեց, որ Վրաստանի քաղաքականությունը լինելու է ամերիկամետ և եվրոպամետ: Երկրում սկսեցին մշակել արտաքին քաղաքականության նոր ուղղությունները՝ արևմտամետ շեշտադրումներով: Կառավարության կառուցվածքում ստեղծվեց եվրոպական և եվրատլանտյան ինտեգրման հարցերով պետական նախարարի պաշտոն, իսկ նույն թվականի դեկտեմբերի 31-ին՝ պետնախարարի աշխատակազմը: Արդյունավետ աշխատանքի և առաջադրված խնդիրների իրագործման նպատակով նոր կառույցում ստեղծվեցին երեք վարչություններ՝ եվրոպական ինտեգրման, եվրատլանտյան ինտեգրման և ԵՄ ծրագրերի համակարգման համար: 2005թ. հիմնվեց երկու պետական հանձնաժողով՝ ՆԱՏՕ-ին ինտեգրվելու պետհանձնաժողովը և ԵՄ-ին ինտեգրվելու պետհանձնաժողովը²⁶: Երկրի ներսում եվրատլանտյան ինտեգրման գաղափարի տարածման համար Վրաստանի նախագահի հրամանով ստեղծվեց

²⁴Саакашвили о необходимости внедрения Грузии меритократии, <https://www.apsny.ge/2011/pol/1296008916.php> (07. 06.23).

²⁵Barry G., Volkov V., World Socialist Web Site, 2003, [online] Available at: <https://www.wsws.org/en/articles/2003/12/geor-d05.html>

²⁶Office of the State Minister on European and Euro-Atlantic Integration, <http://www.eu-nato.gov.ge/> (10.06.23).

նաև ՆԱՏՕ և ԵՄ գծով տեղեկատվական կենտրոն²⁷: Վրաստանի մայրաքաղաքում գլխավոր գրասենյակից բացի կենտրոնն ութ ներկայացուցչություն ունի երկրի շրջաններում: Այս կառույցի նախագծերը ֆինանսավորվում են ինչպես Վրաստանի պետությունից, այնպես էլ ՆԱՏՕ-ի և ԵՄ-ի կողմից: Վրաստանը 2005թ. հրապարակեց իր Ազգային անվտանգության նոր հայեցակարգը, որտեղ նշվում էր, որ ԱՄՆ-ն իր ռազմական դաշնակիցն է, և իրենք աշխատելու են ՆԱՏՕ և ԵՄ անդամ դառնալու ուղղությամբ²⁸:

Այս ամենին զուգահեռ, վատանում էին հարաբերությունները Ռուսաստանի Դաշնության հետ: ՌԴ-ն փորձեց Վրաստանին պատժել ավանդական միջոցներով, որոնք լուրջ ազդեցություն ունեցան Վրաստանի տնտեսության վրա²⁹: Սա առաջացրել էր վրացիների դժգոհության: Վրաստանում առկա հիմնական խնդիրներից էր նաև երկրում տեղակայված ռուսական ռազմակայանները, որոնց դուրս բերման ժամկետների հարցը քննարկումների առարկա էր դարձել միջազգային մակարդակով: Այս խնդրի լուծմամբ շահագրգռված էին ԱՄՆ-ն և ԵՄ-ն, քանի որ կթուլանային Ռուսաստանի ռազմավարական և քաղաքական դիրքերը ոչ միայն Վրաստանում, այլև ամբողջ Հարավային Կովկասում: Վրաստանի վառ արտահայտված եվրաստլանտյան ուղղվածություն ունեցող արտաքին քաղաքականությունը և հակառուսական հոետորաբանության շարունակական սաստկացումը ժամանակի ընթացքում էլ ավելի էին բարդացնում Վրաստանի նոր դեկլարության առանց այդ էլ չստացված փոխհարաբերությունները Ռուսաստանի Դաշնության հետ: Վատթարացած ներքաղաքական իրավիճակը, ռուսական շուկայի փակումը՝ վրացի աշխատանքային միգրանտների և ապրանքների համար, նպաստեցին բնակչության դժգոհության աճին: Հակառուսական քաղաքականության գագաթնակետը դարձավ 2008թ. օգոստոսի ռուս-վրացական պատերազմը, որի

²⁷ Information Centre on NATO and EU, <http://www.natoinfo.ge/ge/struqtura> (10.06.23).

²⁸ National Security Concept of Georgia, http://www.parliament.ge/files/292_880_927746_concept_en.pdf (10.06.23).

²⁹ **Mackedon J.**, Russian Economic Pressure has Georgia Thinking about Life Outside the CIS, Eurasianet, Business and Economics, 2006, <https://eurasianet.org/russian-economic-pressure-has-georgia-thinking-about-life-outside-the-cis>

արդյունքում Ռուսաստանը ճանաչեց Աբխազիայի և Հարավային Օսիայի անկախությունը, խզվեցին դիվանագիտական հարաբերությունները Ռուսաստանի հետ: Հակառակ դրան, ակտիվացան ԵՄ-Վրաստան հարաբերությունները՝ էապես տարբերվելով մինչ պատերազմը եղած վիճակից: Կառավարությունը նույնիսկ սկսեց իրականացնել օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներ, որոնք ամրագրված էին Գործընկերության ու համագործակցության համաձայնագրով և Եվրոպական հարևանության քաղաքականության ծրագրով: Նոր փուլը Վրաստանի համար նշանավորվեց Արևելյան գործընկերությանն անդամակցությամբ և 2013թ. Ասոցացման համաձայնագրի ստորագրումով՝ ներառյալ Խորը և համապարփակ ազատ առևտրի համաձայնագիրը: Սակայն, ինչպես Հայաստանն է բխվել ՄԵՊԱ-ի իրականացման խնդրին, այնպես էլ Վրաստանը՝ Ասոցացման համաձայնագրի, ինչը դարձավ լուրջ մարտահրավեր: Վրաստանի համար հիմնական խնդիրը կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացումն է, տնտեսության բազմազանեցումը ու արդիականացումը, ֆինանսական ենթակառուցվածքների բացերի լրացումը, ուժեղ կառավարումը, քաղաքացիական հասարակության զարգացումը, կոռուպցիայի դեմ պայքարը, տրանսպորտային և էներգետիկ ցանցերի ստեղծումը և այլն: Այդ խնդիրներն է մշտապես մատնանշում Եւ-ն՝ ի պատասխան անդամակցության ցանկությունների բարձրաձայնումի:

Ռուս-ուկրաինական պատերազմի սկսումից հետո Վրաստանը անընդհատ շեշտում է անդամակցության գործընթացի անհրաժեշտությունը՝ 2022թ. մարտի 3-ին ներկայացրելով ԵՄ-ին անդամակցելու դիմում: Հունիսի 17-ին Եվրոպական հանձնաժողովը անդրադարձել է դիմումին՝ նշելով, որ Վրաստանը կդառնա թեկնածու պետություն այն ժամանակ, երբ լիովին համապատասխանի Կոպենհագենյան չափանիշներին և անդրադառնա հիմնական առաջնահերթություններին: Ի տարբերություն Վրաստանի, Ուկրաինան և Մոլդովան արդեն թեկնածու պետություններ են: Հատկանշական է, որ ի տարբերություն Վրաստանի, Ուկրաինան ունի լուրջ դժվարություններ՝ կապված կոռուպցիայի և հանցավորության վերահսկման ու կանխարգելման, օրենքի գերակայության և այլ խնդիրների հետ: Մասնավորապես,

կոռուպցիայի մակարդակի տվյալներով Ուկրաինան շատ ավելի վատ ցուցանիշներ ունի, քան Վրաստանը հայտնի ինդեքսի ցուցանիշների համաձայն³⁰: Հեշտ է նկատել, որ եթե ռուս-ուկրաինական պատերազմը որոշիչ նշանակություն ունեցավ Ուկրաինայի անդամակցության հարցում, ապա Վրաստանի դեպքում դարձավ մերժման հիմնական գործոնը: Պատերազմի սկսումից հետո Արևմուտքը և ԵՄ-ն սկսեցին պատժամիջոցներ կիրառել Ռուսաստանի դեմ՝ ակնկալելով նման արձագանք նաև Վրաստանից, բայց Վրաստանը դրանց միացել է միայն մասնակիորեն: Վստահորեն կարելի է պնդել, որ Վրաստանում չեն մոռացել 2008թ. ռուս-վրացական հնգօրյա պատերազմի արդյունքները, որը նույնպես հրահրել էր Միացյալ Նահանգները: Արևմուտքն ակնկալում էր, որ Վրաստանը Ռուսաստանի դեմ 2-րդ ճակատ կբացի արխազական և հարավօսական հակամարտությունների պատրվակով, բայց Վրաստանը չի շտապում ինչ-որ քայլեր անել և սրել հարաբերությունները Ռուսաստանի հետ, քանի որ տեսնում է թե ինչ աղետալի վիճակում է հայտնվել Ուկրաինան, որը վրացի ժողովրդի համար ցավալի հիշողություններ է առաջացնում: Ռուսաստանն ինչքան էլ որ կենտրոնացած լինի 1-ին ճակատում, միննույն է ժամանակ կունենա Արխազիայի և Հարավային Օսիայի համար: Ռուսական զորքերը շարունակում են տեղակայված մնալ Արխազիայում ու Ցիխնվալիում: Հատկանշական է, որ Վրաստանի զսպվածությունն ի վերջո արդյունք տվեց: Թբիլիսին ոչ միայն չներքաշվեց արկածախնդրության մեջ, այլև հետևողական ջանքերով հասավ այն բանին, որ 2023թ. դեկտեմբերին ԵՄ-ն խոստացավ շուտով քննարկել անդամության թեկնածու պետության կարգավիճակ շնորհելու հարցը:

Եվրոպական ինտեգրման մարտահրավերները. Ուկրաինայի դեպքը

Ուկրաինայում տեղի ունեցած շրջադարձային դեպքերը՝ Նարնջագույն հեղափոխություն, Մայդան, Դոնբաս և Մինսկի երկու

³⁰ Corruption Perceptions Index, <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/ukr> (12.06.23).

համաձայնագրերի ձախողում³¹, Ուկրաինան հրաժարվել է ոչ բլոկային պետության կարգավիճակից, ՆԱՏՕ-ին ու ԵՄ-ին անդամակցելը հռչակել երկրի արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություն, ինչպես նաև նպատակ դրել խորացնել ԱՄՆ-ի հետ ռազմական համագործակցությունը:

Ուկրաինայում եվրոպականացման նոր փուլի մեկնակետը սկսվում է 2014թ. նախագահ Յանուկովիչին պաշտոնանկ անելուց և Ասոցացման համաձայնագրի ստորագրումից, որը դարձավ կողմերի համար քաղաքական ասոցացման և տնտեսական ինտեգրման իրավական հիմք, ներառելով նաև Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի գոտու վերաբերյալ համաձայնագիրը: Համաձայնագրի ստորագրումը Ուկրաինայի արտաքին քաղաքականության համար եղավ շրջադարձային՝ պետության աշխարհաքաղաքական ու տնտեսական ինտեգրման վերջնական կողմնորոշում³²: Միաժամանակ, եվրոպականացումը պետք է լինի լրջորեն գիտակցված ընտրություն, քանի որ այն պահանջում է ինտեգրման գործընթացի ճանապարհին և դրանից հետո էլ ստեղծված բարդ մարտահրա-վերների հաղթահարում: Ինչպես վկայում է Ուկրաինայի դեպքը, այդ մարտահրավերներն այնքան ավելի բարդ են, որքան ավելի վճռական են եվրաինտեգրման, հատկապես՝ եվրաստրատեգիայի ինտեգրման ջանքերը:

Ուկրաինայի համար Ասոցացման համաձայնագրի լիարժեք իրականացումն այն մարտահրավերն է, որի գործարկումը շոշափելի կդարձնի ԵՄ անդամակցության հեռանկարը: Ուկրաինան խնդիրներ ունի կապված տնտեսական աճի, ֆինանսական կայունության, ինստիտուցիոնալ միջավայրի բարելավման, քաղաքացիական հասարակության, կոռուպցիայի կանխարգելման և այլ ոլորտային խնդիրներ, որոնք պետք է լուծվեն համաձայնագրին համապատասխան:

ԵՄ-ն տարբեր միջոցներով աջակցում է Ուկրաինային առկա խնդիրների հաղթահարման համար: Ուկրաինան, Հայաստանի և Վրաստանի նման, անդամ է ԵՄ մի շարք ծրագրերի՝ սկսած

³¹ **Dronova K.**, Minsk Protocol is a Big Failure?, <https://voxukraine.org/en/minsk-protocol-is-a-big-failure>

³² **Odysseas S.**, The EU-Ukraine Association Agreement As A Framework Of Integration Between The Two Parties, *Procedia Economics and Finance* 9, 2014, p. 258.

Եվրոպական հարևանության քաղաքականությունից մինչև Արևելյան գործընկերություն: Սակայն, հատկապես կարևոր գործոն է հասարակության վերաբերմունքը ԵՄ-ի նկատմամբ: Դեռևս 2019թ. անցկացված հարցումները ցույց են տվել, որ ուկրաինացիների 69 տոկոսը աջակցում է ԵՄ-ին միանալու Ուկրաինայի ձգտումներին, ինչը բավական բարձր ցուցանիշ է նախորդ տարիների համեմատ³³ (թեև կարելի է ենթադրել, որ այդ ցուցանիշը գրանցվել է առանց Դոնբասի մասնակցության, որի բնակչության ճնշող մեծամասնությունը նախագահական ընտրությունների ժամանակ քվեարկել է ոչ թե արևմտամետ, այլ ռուսամետ թեկնածուի օգտին): Հասարակության վերաբերմունքը դեպի ԵՄ և ԵՄ արժեքներ էլ ավելի ակտիվացել է այն պահից սկսած երբ 2022թ. փետրվարին Ռուսաստանը պատերազմ սկսեց Ուկրաինայի դեմ: Եվ 2022թ. հունիսի 30-ին որպես «խրախուսանք» Ուկրաինան ստացավ ԵՄ թեկնածու պետության կարգավիճակ: Սակայն Ուկրաինան շատ թանկ գին է վճարել դրա համար՝ մարդկային ու նյութական ահռելի կորուստների գնով շարունակում է պատերազմը, մինչդեռ չի երևում, թե Կիևն ինչպես պետք է հաղթի այդ կործանարար պատերազմում: Միաժամանակ, տեսանելի է Արևմուտքում աճող դժկամությունը Ուկրաինային տրամադրվող հսկայական աջակցության նկատմամբ: Իսկ պատերազմի այլ ելքի դեպքում դժվար է պատկերացնել որևէ տանելի լուծում Ուկրաինայի համար:

Կիևի միակ ձեռքբերումը՝ թեկնածու պետության կարգավիճակի շնորհումը, հղի է լուրջ մարտահրավերներով և՛ ԵՄ-ի, և՛ Ուկրաինայի համար: Անկախ պատերազմի ելքից, Ուկրաինան գտնվում է տնտեսապես խիստ քայքայված վիճակում և, բնականաբար, չի կարողանալու արժանապատիվ տեղ զբաղեցնել ԵՄ միասնական շուկայում: Ակնհայտ է, որ պատերազմից առաջ էլ Ուկրաինան չէր համապատասխանում Կոպենհագենյան չափանիշներին, իսկ այժմ խնդիրներն էլ ավելի են բարդացել: Բնականաբար, ստեղծված իրավիճակում Ուկրաինային տնտեսական կամ նման այլ խնդիրներ առանձնապես էլ չեն հետաքրքրում, քանի որ եվրաինտեգրումը

³³ **Viktoriiia S.**, Problems of Ukraine's Integration into the European Union, *Organization and Management Series No. 146*, 2020, p. 472.

Ուկրաինայի համար դարձել է ավտանգության ապահովման երաշխիք:

Հատկանշական է, որ Ուկրաինայի եվրաինտեգրման մարտահրավերներից գլխավորն այն է, որ Ռուսաստանն այդ գործընթացը դիտարկում է որպես հարված իր կենսական շահերին: Դեռևս 2021թ. դեկտեմբերին ՌԴ նախագահ Վ. Պուտինը հայտարարել էր Ռուսաստանի անվտանգության «օրինականորեն ամրագրված երաշխիքներ» մշակելու համար միջազգային բանակցություններ «հրատապ» և «անհապաղ» սկսելու անհրաժեշտության մասին, ինչպես նաև նշել, որ պետք է «բացառվեն դեպի արևելք ՆԱՏՕ-ի ցանկացած առաջխաղացում և զենքի տեղակայում Ռուսաստանի հարևան երկրներում, առաջին հերթին՝ Ուկրաինայում»³⁴: Բայց հեշտ է համոզվել, որ տեղի է ունենում հակառակը՝ Արևմուտքը և ԵՄ-ն դարձել են հակամարտող կողմ և ըստ էության պատերազմը ոչ թե Ռուսաստանի և Ուկրաինայի միջև է, այլ Ռուսաստանի և Արևմուտքի, որի ավարտը կհանգեցնի նոր իրողությունների սկզբի և կդառնա նոր աշխարհակարգի հիմքը և մեկնակետը:

Եվ չի բացառվում, որ այլ պետություններ ևս ԵՄ-ին անդամակցությունը դիտեն որպես անվտանգության երաշխիք, ինչի հետևանքով ԵՄ-ն կկորցնի իր երբեմնի իսկական դերն ու նշանակությունը:

Եզրակացություն

Հետխորհրդային տարածքում՝ Հայաստանի, Վրաստանի և Ուկրաինայի օրինակով, եվրոպական ինտեգրման աշխարհաքաղաքական մարտահրավերների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ

1. Եվրոպական ինտեգրման աշխարհաքաղաքական մարտահրավերները հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երրորդ փուլում որակական ազդեցություն են ունեցել ոչ միայն այդ գործընթացում ներգրավված պետությունների ընթացքի վրա,

³⁴Заявление МИД России о диалоге с США и другими странами Запада относительно выработки гарантий безопасности, https://mid.ru/ru/press_service/spokesman/official_statement/1789855/ (01.07.23).

այլն ԵՄ-ի վրա: Դա դրսևորվում է ինչպես ԵՄ արտաքին քաղաքականության մեջ, որում որոշումների ընդունումն ավելի ու ավելի հաճախ է հիմնվում աշխարհաքաղաքական շահերի վրա՝ դուրս մղելով արժեքները, այլն անդամակցության ձգտող երկրների հաջողություններն ու ձախողումները գնահատելիս՝ որպես գլխավոր գործոն:

2. Եվրոպական ինտեգրումը՝ անդամակցությունը ԵՄ-ին, այսօր պետությունները դիտարկում են ոչ թե որպես քաղաքակրթական ընտրություն, այլ անվտանգության երաշխիք, ինչն աստիճանաբար հանգեցնում է ԵՄ արժեքների և ԵՄ-ին որպես արժեքների հիման վրա գործող ինտեգրման ինստիտուտի իրական դերի երկրորդ պլան մղվելուն, առաջնային պլան բերելով աշխարհաքաղաքական շահը: Այդ միտումները, համադրվելով լիբերալ ժողովրդավարության ճգնաժամի հետ, լուրջ սպառնալիք են դառնում եվրոպական քաղաքակրթության ապագայի համար:
3. ԵՄ ընկրկումն արժեքակենտրոն գործունեությունից դեպի աշխարհաքաղաքական շահերի գերակայություն, սկսվեց դեռևս 2004թ. մեծ ընդլայնումից: Արժեքների վրա հիմնված գլխավոր ինստիտուտի բնույթին ոչ լիովին պատրաստ երկրների անդամակցությունը, ինչպես նաև աշխարհաքաղաքական գործոնի ահագնացող ազդեցությունը անդամ պետությունների գործողությունների վրա ԵՄ-ին զրկում է իր գրավչությունից ու քաղաքակրթական ամենակարևոր գործիքից:
4. Դիտարկված երեք պետությունների դեպքերը ցույց են տալիս, որ թեև դրանց եվրաինտեգրման ուղիները, ինչպես նաև դրանք անցնելու ընթացքում առաջացող մարտահրավերներն ու հաղթահարման գործիքակազմը տարբեր են, սակայն միտումներն ընդհանուր են:

The geopolitical challenges of European integration in the post-Soviet space. Cases of Armenia, Georgia, and Ukraine

ANAHIT BABAYAN

Brusov State University

The article examines the geopolitical challenges of European integration in the post-Soviet space, in particular, in Armenia, Georgia, and Ukraine. Special attention was paid to the influence of external actors, especially the main states involved in the competition for the formation of a new world order, on the events taking place in these three countries, as well as their influence on the process of European integration. An analysis of the challenges faced by these three states that are part of the EU Eastern Partnership program shows that although these countries are considered as states implementing European integration, their paths to European integration are completely different cases, they are at different stages and levels of integration, and the development of events depends on completely different factors and can lead to to completely different results. The challenges under consideration affect not only the course of these countries, but also the nature of the EU's activities during this period, shifting it from a value basis to decisions driven by geopolitical interests.